

УДК 502.3

Ганна Валеріївна ВАРТАНЯН

старший викладач кафедри економіки природокористування, Одеський державний екологічний університет, e-mail: bmt.annav@gmail.com

СКЛАДОВІ МЕХАНІЗМУ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПОЛІФУНКЦІОНАЛЬНИХ ТЕРИТОРІЙ

Вартанян, Г. В. Структурні механізми формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій / Ганна Валеріївна Вартанян // Вісник соціально-економічних досліджень: зб. наук. праць; за ред.: М. І. Зверякова (голов. ред.) та ін. (ISSN 2313-4569). – Одеса: Одеський національний економічний університет. – 2015. – Вип. 2. – № 57. – С. 108–115.

Анотація. У статті розглянуто проблематику формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій. Проаналізовано організаційні інструменти, що спрямовані на формування ефективної взаємодії суб'єктів діяльності в межах поліфункціональних територій: впровадження інноваційних форм підприємництва та ефективних форм територіальної організації рекреаційного природокористування; розбудову екологічної інфраструктури. Запропоновано методологію впровадження ефективного механізму формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій, який розглядається як засіб реалізації суспільних, територіальних та індивідуальних інтересів і цілей розвитку.

Ключові слова: поліфункціональні території; туристичний потенціал; екосистеми; рекреаційні ресурси; природокористування.

Анна Валерієвна ВАРТАНЯН

старший преподаватель кафедры экономики природопользования, Одесский государственный экологический университет, e-mail: bmt.annav@gmail.com

СОСТАВЛЯЮЩИЕ МЕХАНИЗМА ФОРМИРОВАНИЯ И РЕАЛИЗАЦИИ ТУРИСТИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ПОЛИФУНКЦИОНАЛЬНЫХ ТЕРРИТОРИЙ

Вартанян, А. В. Составляющие механизма формирования и реализации туристического потенциала полифункциональных территорий / Анна Валерієвна Вартанян // Вестник социально-экономических исследований: сб. науч. трудов; под ред. М. И. Зверякова (гл. ред.) и др. (ISSN 2313-4569). – Одесса: Одесский национальный экономический университет. – 2015. – Вып. 2. – № 57. – С. 108–115.

Аннотація. В статье рассмотрена проблематика формирования и реализации туристического потенциала полифункциональных территорий. Проанализированы организационные инструменты, нацеленные на формирование эффективного взаимодействия субъектов деятельности в пределах полифункциональных территорий: внедрение инновационных форм предпринимательства и эффективных форм территориальной организации рекреационного природопользования; развитие экологической инфраструктуры. Предложена методология внедрения эффективного механизма формирования и реализации туристического потенциала полифункциональных территорий, который рассматривается как средство реализации общественных, территориальных и индивидуальных интересов и целей развития.

Ключевые слова: полифункциональные территории; туристический потенциал; экосистемы; рекреационные ресурсы; природопользование.

Anna VARTANIAN

*Senior Lecturer of Environmental Economics Department,
Odessa State Environmental University, e-mail: bmt.annav@gmail.com*

ELEMENTS OF THE FORMATION AND IMPLEMENTATION MECHANISM OF POLYFUNCTIONAL TERRITORIES TOURISM POTENTIAL

Vartanian, A. (2015), *Elements of the formation and implementation mechanism of polyfunctional territories tourism potential*. Ed. M. Zveryakov (ed.-in-ch.) and others [Skladovi mekhanizmu formuvannia ta realizatsii turystychnoho potentsialu polifunktsionalnykh terytorii; za red.: M. I. Zveryakova (gol.red.) ta in.], *Socio-economic research bulletin (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, Issue 2, No. 57, pp. 108–115.*

Abstract. The article reviews the problems of development and implementation of the multifunctional territories' tourism potential, analyses organizational tools that focused on the formation of effective interaction between actors within the field of multifunctional territories such as implementation of innovative forms of entrepreneurship, effective forms of recreational nature's territorial organization, environmental infrastructure development. The methodology for implementation of an effective mechanism of formation and implementation of the tourism potential of multifunctional areas was proposed, seen as a means of realizing social, territorial and individual interests and development goals.

Keywords: multifunctional territories; touristic potential; ecosystems; recreational resources; environmental management.

JEL classification: Z320, L830

Постановка проблеми у загальному вигляді. Складність процесів формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій визначає необхідність застосування стратегічного підходу для забезпечення їх розвитку. У зв'язку з цим виникає потреба в розробці єдиної системи взаємодії для залучення організацій до комплексного використання природоресурсного потенціалу з урахуванням, з одного боку, – їх інтересів, а з іншого, інтересів самої території.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Системними дослідженнями типізації та класифікації екосистем займалися учені-географи, економісти, ландшафтознавці, екологи, зокрема: В. Лифар [1, с.318], Ю. Хвесик [2, с.140–146], Л. Черчик [3, с.122–125], Л. Грановська [4, с.274–278], З. Герасимчук [5, с.75–83], О. Бейдик, І. Зорін, О. Любіцева, М. Мироненко, Я. Олійник, В. Руденко, І. Твердохлебов, Н. Фоменко та інші. Зазначеними авторами використано різні підходи, кожен з яких певним чином позиціонує екосистеми, рекреаційні чи туристичні ресурси.

Л. Грановська використовує терміни «поліфункціональність територій, які можуть виступати і як промислові, і як рекреаційні, а подекуди і як агроландшафтні зони». У її монографії дається визначення зони поліфункціонального призначення як такої, «яка має рівноцінний статус пріоритетності просторових функцій в соціально-економічному розвитку території».

Проте в зазначених джерелах були власна мета і особливості використання підходів до трактування сутності територій поліфункціонального призначення, вивчення специфіки їх використання, що не є завданням цього дослідження.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Варто зазначити, що й дотепер не вироблено єдиної структурної моделі, яка може широко застосовуватися для різних територій, відсутні критерії та методологічні підходи, а також консолідований обсяг даних й інформації.

І. Зорін та Ю. Штюрмер виділяють типологію територій за функціями туристичного природокористування, оскільки саме вона вказує на відповідність виду природокористування характеру рекреаційних потреб людини. Виділяють такі типи туристичного природокористування, яким відповідають типи територіальних рекреаційних систем:

- туристсько-оздоровчий тип природокористування;
- туристсько-спортивний тип природокористування;
- пізнавально-туристський тип природокористування.

Постановка завдання. Метою статті є розробка єдиної системи взаємодії організацій різних видів діяльності та залучення їх до комплексного використання природоресурсного потенціалу, що забезпечується на основі ефективного механізму формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій, який розглядається як засіб реалізації суспільних, територіальних та індивідуальних інтересів і цілей розвитку. Завданням статті є обґрунтування сутності поліфункціональних територій для розвитку різних видів туризму, виявлення їх ознак, функцій, принципів та критеріїв ідентифікації.

Виклад основного матеріалу дослідження. У загальному розумінні, механізм – це певна сукупність принципів, методів, інструментів, що забезпечують досягнення поставлених цілей. Водночас, механізм – це елемент системи управління, що забезпечує вплив на об'єкт управління та результати його діяльності [1, с.318]. Для визначення сутності цього складного поняття необхідно використати кілька підходів до моделювання та визначити етапи побудови моделі:

- 1) обґрунтування принципів побудови та підходів до змістовного наповнення, визначення завдань та функцій механізму;
- 2) визначення сутності та ідентифікація механізму формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій як цілого;
- 3) обґрунтування структури, з'ясування системних інтеграційних якостей;
- 4) обґрунтування сутності складових та визначення умов реалізації їхніх функцій.

Побудова моделі механізму формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій здійснюється за такими принципами:

- системності, який полягає в усвідомленні цілісності об'єктів моделювання і, водночас, динамічної багатогранності, єдності якості й кількості;
- структурності, тобто виділення найістотніших підсистем і елементів із сукупності всіх зв'язків;
- єдності формалізованого та неформалізованого опису;
- єдності теорії та практики, оскільки теоретичне пізнання об'єкта дослідження покликане забезпечити розробку практичних заходів для його удосконалення в реальному житті.

Використовуючи структурно-функціональний підхід, можна відобразити змістовні блоки механізму формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій у вигляді схеми (рис. 1). Схему складають чотири контури. У першому контурі відображено первинні умови формування туристичного потенціалу поліфункціональних територій. Другий контур – використання туристичного потенціалу ПФТ, виходячи з тих умов і обставин, які склались на певний період. Третій контур – відтворення туристичного потенціалу ПФТ за умови необхідності приведення якісних та кількісних параметрів для подальшого використання на перспективу, в нових умовах. Відтворення туристичного потенціалу ПФТ включає кілька етапів (фаз), які різняться за змістом, виходячи з умов його формування, розподілу та використання. Четвертий контур – нарощування туристичного потенціалу ПФТ, що є специфічною формою формування туристичного потенціалу ПФТ з визначеними на певний період характеристиками, тобто певної кількості та якості, що дає можливість виявити резерви щодо його підвищення відповідно до цілей (стратегії) розвитку ПФТ або регіону, уточнити проблеми та визначити напрями підвищення якості ПФТ.

Ця схема буде основою для обґрунтування моделі механізму формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій. Відповідно, для кожного контуру характерні свої методи та інструменти, проте має бути єдине бачення розвитку ПФТ на довгострокову перспективу. Як зазначалося раніше, функціональні особливості обумовлюються цілями розвитку туризму – з одного боку, властивостями природних об'єктів та їх розміщенням у просторі – з другого, тому суттєве значення для розуміння сутності сучасного механізму формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій має об'єкт-суб'єктний підхід. Системний підхід полягає в дослідженні механізму формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій як системи, яка складається з цілісної множини елементів і зв'язків між ними та дозволяє підвищити рівень ефективності взаємодії, оптимізувати зусилля її суб'єктів. Ґрунтуючись на системному підході, механізм формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій є адаптивною системою зі зворотним зв'язком, яка виконує ті чи інші функції, складається з кількох взаємопов'язаних та взаємозалежних підсистем і має розвинені зв'язки із зовнішнім середовищем. Зокрема, можна виділити як відносно самостійні підсистеми формування, відтворення, нарощування та використання туристичного потенціалу поліфункціональних територій, так і здійснити інший поділ, використавши функціональний підхід, що представлено нижче.

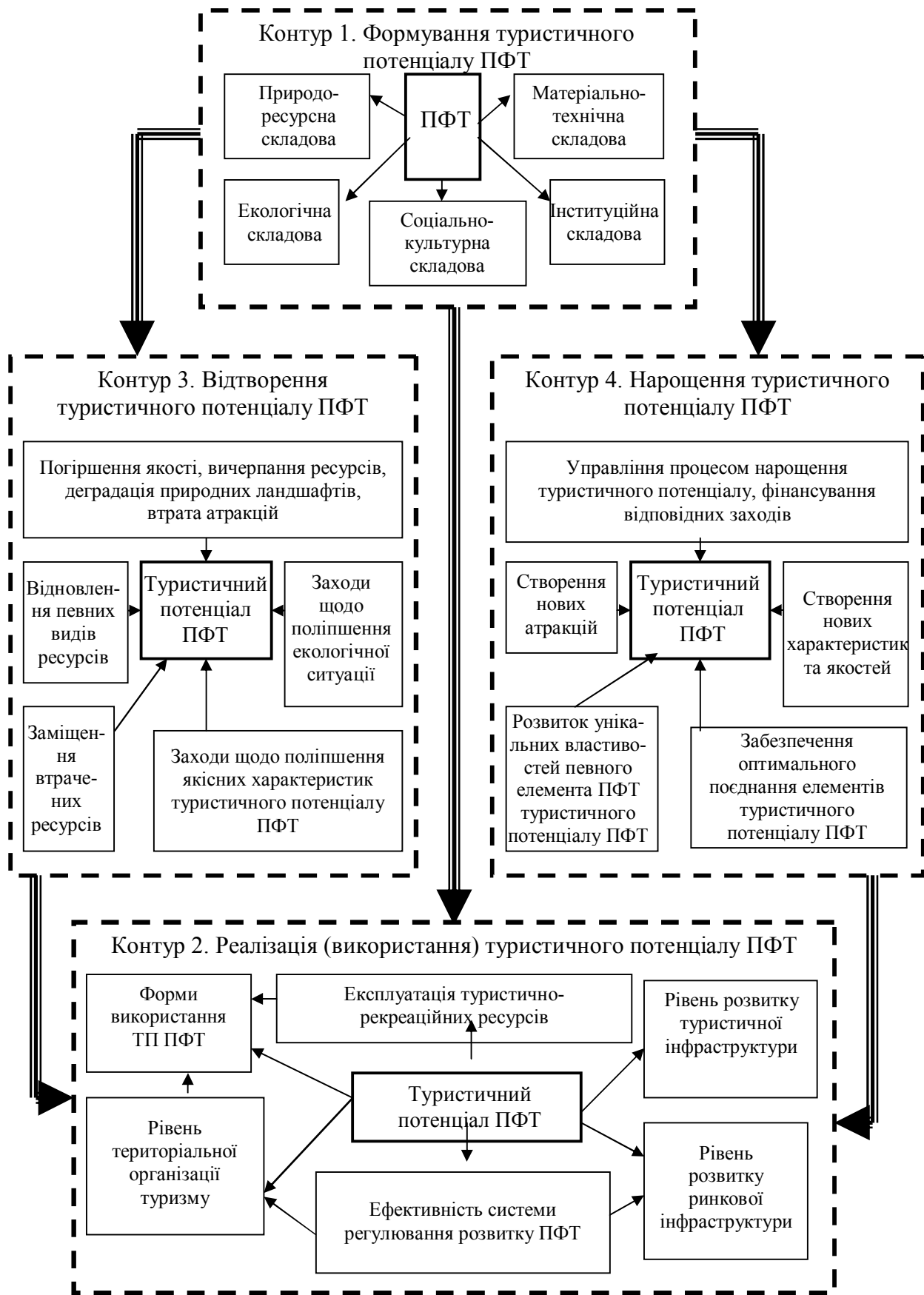

Рис. 1. Змістовна схема формування та використання туристичного потенціалу поліфункціональних територій

Розглянемо властивості механізму формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій як системи (табл. 1).

Об'єктом впливу є поліфункціональна територія як окремий об'єкт впливу щодо формування та використання туристичного потенціалу.

На рівні території суб'єктами управління виступають державні органи управління; регіональні та місцеві органи виконавчої влади й органи самоврядування; керівники підприємств, громадські організації, наукові установи та навчальні заклади, домогосподарства, фізичні особи-підприємці.

Таблиця 1

Властивості механізму формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій як системи

Властивість	Характеристика
1	2
Складність	Основні ознаки: наявність великої кількості елементів, складний характер взаємодії між окремими елементами, складність функцій виконуваних системою, наявність складно організованого управління.
Ієрархічність	Підпорядкованість елементів нижчого рівня елементам вищого рівня управління.
Цілісність	Властивість механізму формування та реалізації туристичного потенціалу ПФТ виконувати задану цільову функцію, яка реалізована системою в цілому, а не окремими її елементами.
Структурованість	Передбачає наявність певної структури механізму, яка складається із взаємопов'язаних об'єктів та суб'єктів управління, що реалізує задану мету.
Рухливість	Мінливість параметрів елементів системи під впливом зовнішнього середовища, а також рішень, прийнятих суб'єктами механізму формування та реалізації туристичного потенціалу ПФТ.
Адаптивність	Здатність механізму формування та реалізації туристичного потенціалу ПФТ змінювати свою структуру і вибирати варіанти поведінки відповідно до нових цілей і під впливом зовнішнього середовища.

Згідно з інституційним підходом механізм формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій – це сукупність методів, інструментів, інституцій, взаємодія яких забезпечує певне спрямування діяльності відповідних суб'єктів щодо використання туристичного потенціалу та узгодження інтересів усіх зацікавлених суб'єктів, або забезпечення досягнення певних цілей. Водночас, це спосіб розв'язання суперечностей щодо забезпечення розвитку туризму, що базується на принципах цільової орієнтації щодо використання туристичних ресурсів території, відповідних засобів регіонального регулювання. В обох випадках є націленість на певний результат, який матиме як суспільну корисність, так і економічний і екологічний ефекти.

Дієвість механізму обумовлюється сукупною дією економічних, нормативно-правових, культурологічних, соціальних та екологічних чинників впливу. При цьому можуть використовуватися правові, адміністративні, економічні важелі впливу та інструменти. Правовими інструментами є законодавчо-правові (закони та підзаконні нормативно-правові акти, до яких відносяться також укази та постанови), нормативно-правові (розпорядження та накази). Економічні інструменти – податки, кредит, ціни, фіскальна, бюджетна, грошово-кредитна та інші види регіональної політики. До адміністративних засобів варто відносити різні квоти, ліцензії, стандарти, норми, дозволи, нормативи тощо, а також державні програми, прогнозні показники, бюджетні запити.

У свою чергу, засоби та інструменти державного та регіонального регулювання реалізуються через такі методи:

- організаційно-економічні, що передбачають організацію діяльності суб'єктів регулювання шляхом створення умов, виконання яких, робить таку діяльність економічно вигідною;
- економічні, тобто це способи впливу на діяльність суб'єктів регулювання через застосування економічних засобів;
- соціально-психологічні, які базуються на відкритості інформації про стан конкретного сектора державного управління та широкій участі суспільства в діяльності суб'єкта регулювання [2, с.140–146; 6, с.138–143].

Відповідно до процесного підходу механізм формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій – це сукупність та визначена послідовність взаємодіючих процесів, які протікають усередині ПФТ і забезпечують реалізацію цілей розвитку. Переваги процесного підходу:

- забезпечується чіткість взаємодії учасників кожного етапу;
- кожен наступний етап прив'язаний до кінцевого результату попереднього, що робить взаємодію більш ефективною, скорочуються терміни передачі інформації в процесі прийняття рішень, підвищується оперативність і адаптивність діяльності суб'єктів господарювання.

Розглядаючи весь процес від початку і до кінця, можна оптимально планувати ресурси, що призведе до скорочення невикористаних витрат і максимально дозволить просліджувати інвестиції, спрямовані в окремі проекти, або загальну програму розвитку ПФТ. Також полегшується контроль прозорості, що дозволяє бачити, на якому етапі отримується той чи інший результат і, за необхідності, приймати застережливі дії для досягнення бажаного результату, усувати зайві втрати. Типовими елементами, згідно з процесним підходом є: встановлення цілей; оцінка ситуації; виявлення проблеми; вибір, ухвалення та організація виконання рішення; накази, розпорядження, вказівки щодо реалізації рішення; облік результатів виконання рішення; контроль за реалізацією рішення. Якщо конкретизувати, то такими окремими процесами є виявлення та облікова інвентаризація ПФТ. Підпроцесами у цьому випадку є: проектно-розвідувальні роботи з виявленням перспективних туристично-рекреаційних ресурсів, пляжів, агроландшафтів, лісопромислових, ягідних, грибних угідь тощо; впорядкування мережі рекреаційних закладів; благоустрій рекреаційних і заповідних територій; розробка нових туристичних маршрутів, екологічних стежок; зонування ПФТ (санаторна, стаціонарно-оздоровча, спортивно-оздоровча, комбінованого відпочинку, пізнавального туризму) [7, с.161–166; 8, с.191–197].

Сутність ситуаційного підходу полягає в розгляді ситуацій, тобто конкретних обставин, які значною мірою впливають на процеси формування та реалізацію туристичного потенціалу поліфункціональних територій в даний момент часу. Ситуаційний підхід передбачає розв'язання виділених проблем в позаштатних ситуаціях.

Функціональний підхід передбачає системне дослідження функцій, які реалізує об'єкт, розглядає його як комплекс функцій, які він виконує. Відповідно до функціонального підходу, механізм формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій містить послідовність таких дій: моніторинг, узагальнення й аналіз даних; постановка альтернативних завдань; альтернативні розрахунки, вибір кращого варіанта; планування за обраним варіантом; організація виконання планових завдань (планів), регулювання; координування процесів, облік результатів і контроль.

Зокрема, це зазначені у першому розділі альтернативні варіанти використання туристичного потенціалу ПФТ: експлуатація наявних ресурсів, які вже задіяні в господарському обігу; використання супутніх ресурсів у межах наявної туристичної інфраструктури; освоєння нових ресурсів з інвестуванням в розвиток інфраструктури та маркетинг. Ці альтернативи належать до екстенсивного типу розвитку. Активний тип та відповідні інструменти механізму формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій націлено на цілеспрямоване удосконалення існуючих ресурсів ПФТ для підвищення їх атрактивності, привабливості, формування нових туристичних продуктів та туристичних потоків.

За будь-яких обставин передбачається визначення чинників та оцінка їх впливу на туристичний потенціал ПФТ; оцінка ефективності його використання та резервів покращення показників використання; розробки заходів щодо поліпшення (відновлення) втрачених атракцій та конкурентних переваг.

Підвищення ефективності механізму формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій значною мірою залежить від створення і впровадження комплексного забезпечення підсистем організаційного, фінансово-економічного, наукового, кадрового, правового, інформаційного та техніко-економічного.

Ефективність механізму формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій визначається отриманими результатами, досягнення яких, у свою чергу, залежить від оптимальної організації діяльності суб'єктів господарювання, просування туристичного продукту та формування іміджу ПФТ, оптимізації матеріальних, фінансових та інформаційних потоків, забезпечення конкурентоспроможних туристичних та супутніх послуг тощо. Для оцінки ефективності механізму формування та реалізації туристичного потенціалу поліфункціональних територій доцільно:

- провести аудит зовнішнього середовища ПФТ, виявити чинники, що дозволяють досягти успіху в цьому середовищі, та встановлює значущість кожного з цих чинників;
- встановити конкретні цілі, що показують, як можна реалізувати туристичний потенціал ПФТ;
- створити найбільш відповідну організаційну або організаційні форми взаємодії структуру, вбудувати в неї контрольні механізми та системи;
- забезпечити реалізацію стратегії розвитку ПФТ, задавши умови, в яких будуть реалізуватись стратегічні цілі.

Висновки і перспективи подальших розробок. Важливим напрямом управління ПФТ є використання принципів стратегічного управління та планування, що забезпечить їх ефективний розвиток за умови вибору правильної стратегії, раціональне використання природно-рекреаційних ресурсів, дотримання норм антропогенного навантаження на рекреаційні території та ресурси, задоволення попиту на туристично-рекреаційні послуги. Вважаємо, що саме відсутність стратегічного підходу до розвитку територій призводить до нерационального використання ресурсного потенціалу, деградації цінних рекреаційних ресурсів, ігнорування існуючих можливостей.

Важливого значення в умовах державних реформ набувають організаційні інструменти, націлені на формування ефективної взаємодії суб'єктів діяльності в межах ПФТ: впровадження інноваційних форм підприємництва, ефективних форм територіальної організації рекреаційного природокористування, розбудова екологічної інфраструктури тощо. Водночас, це передбачає створення організаційних структур управління процесами формування, відтворення, нарощення туристичного потенціалу ПФТ, розробку рекомендацій щодо координації діяльності державних органів на всіх адміністративних рівнях для вирішення проблем.

З економічної точки зору визначальна роль належить розвитку підприємництва. Підприємницькі структури, особливо малі підприємства, фізичні особи-підприємці, здатні швидко реагувати на зміну кон'юнктури ринку, що сприяє швидкій переорієнтації економіки в умовах інтенсивної конкуренції. Тому успішність реалізації поставлених завдань розвитку ПФТ залежить від впровадження нових форм підприємництва, їх здатності до кооперації, інтеграції, тобто ефективної, корисної для всіх взаємодії, що обумовлює перспективи подальших досліджень у цьому напрямку.

Література

1. Лифар В. В. Механізм управління стратегією використання транзитного потенціалу регіону / В. В. Лифар // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». – 2012. – № 5. – С. 318.

2. Хвесик Ю. Досвід реалізації організаційно-економічного механізму управління природокористуванням в США / Ю. Хвесик // Регіональна економіка. – 2001. – № 1. – С. 140–146.
3. Черчик Л. М. Формування ринкових відносин у рекреаційному природокористуванні: монографія / Л. М. Черчик. – Луцьк: ЛДТУ, 2006. – 352 с.
4. Грановська Л. М. Еколого-збалансоване природокористування в умовах поліфункціональності територій: монографія / Л. М. Грановська. – Херсон: ХДУ, 2009. – 414 с.
5. Герасимчук З. В. Регіональна політика розвитку рекреаційного природокористування: механізми формування та реалізації: монографія / З. В. Герасимчук, Н. В. Коленда, Л. М. Черчик. – Луцьк: Надстир'я, 2007. – 172 с.
6. Черчик Л. М. Формування та регулювання міжгалузевих зв'язків у рекреаційному комплексі регіону: монографія / Л. М. Черчик, І. П. Милько. – Луцьк: РВВ Луцького НТУ, 2012. – 312 с.
7. Варталян Г. В. Теоретико-методичні підходи типізації полі функціональних екосистем / Г. В. Варталян // Економіка: реалії часу. – 2013. – № 4 (9). – С. 161–166.
8. Варталян Г. В. Поліфункціональні територіальні екосистеми: сутність, ознаки, функції / Г. В. Варталян // Економічні інновації. – 2013. – Вип. 55. – С. 191–197.

References

1. Lifar, V. V. (2012), «Strategy of the Transit Potential of the Region Management Mechanism» [Mekhanizm upravlinnia stratehiieiu vykorystannia tranzytnoho potentsialu rehionu], *Electronic scientific specialized edition «Efficient Economy»*, No. 5, p. 318 (ukr)
2. Hvesyk, Y. (2001), «Experience of Implementing Organizational and Economic Mechanism of Environmental Management in the USA» [Dosvid realizatsii orhanizatsiino-ekonomichnoho mekhanizmu upravlinnia pryrodokorystuvanniam v USA], *Regional Economics*, No. 1, pp. 140–146 (ukr)
3. Cherchyk, L. M. (2006), *Formation of Market Relations in Recreational Environmental Management: monograph* [Formuvannia rynkovykh vidnosyn u rekreatsiinomu pryrodokorystuvanni: monohrafiia], LDTU, Lutsk, 352 p. (ukr)
4. Granovskaya, L. M. (2009), *Ecological and Sustainable Envinonmental Management in the Contitions of Multifunctionality Areas: monograph* [Ekoloho-zbalansovane pryrodokorystuvannia v umovakh polifunksionalnosti terytorii: monohrafiia], KSU, Kherson, 414 p. (ukr)
5. Gerasymchuk, Z. V., Kolenda, N. V., Cherchyk, L. M. (2007), *Regional Policy of Recreational Nature Management: Mechanisms of Formation and Implementation: monograph* [Rehionalna polityka rozvytku rekreatsiinoho pryrodokorystuvannia: mexanizmy formuvannia ta realizatsii: monohrafiia], Nadstyrya, Lutsk, 172 p. (ukr)
6. Cherchyk, L. M., Mylko, I. P. (2012), *Formation and Regulation of Intersectoral Linkages of Recreational Complex in the Region: monograph* [Formuvannia ta rehuliuвання mizhhaluzevykh zviazkiv u rekreatsiinomu kompleksi rehionu: monohrafiia], Lutsk ICD NTU, Lutsk, 312 p. (ukr)
7. Vartanian, G. V. (2013), «Theoretical and Methodological Approaches to Typing Polyfunctional Ecosystems» [Teoretyko-metodychni pidkhody typizatsii polifunksionalnykh ekosystem], *Economics: time realities*, No. 4 (9), pp. 161–166 (ukr)
8. Vartanian, G. V. (2013), «Polyfunctional Territorial Ecosystems: the Nature, Characteristics, Functions» [Polifunksionalni terytorialni ekosystemy: sutnist, oznaky, funktsii], *Economic innovations*, No. 55, pp. 191–197 (ukr)